

ҒЫЛЫМ ЖАЙЫ

ТОЛҒАНДЫРАДЫ

Нарық доңғалағы сықырлап
енді айналар кезде қалың
жұрттың арасында көп әң-
гіме болғаны рас. «Бү дүние не боп
барады?» «Нарық дегеніміз не?» Осы
тақылеттес басқа сұрақтардың
қойылуына орай гу-гу әңгімелер
әрбір шаңырақты шулатты-ай кеп.
Ал уақыт қашанда өз дегенін істе-
теді ғой. Заман талабына сай
нарық тегершігі өзіне оралған шөп-
шаламды, шырмауықты бырт-бырт
үзіп айналып келіп кетті. Сөй-
тіп, «бү дүние не боп барады»
деген әңгіме тақырыбы басқа арна-
ға көшті. «Енді өзің үшін еңбек
етесің» дейді. Ал, бұл «Еңбек етпе-
ген ішіп-жемейдінің» нағыз өзі деген
әңгімелер қайта жанданды. Де-
мек алдағы уақытта тек жұмыс
істеп қою жеткіліксіз, өзіңді жа-
рылқап сол арқылы мемлекетті
нығайту керек екен. Ал әрбір елдің
байлығы, мықтылығы сол елдің
ғылымына байланысты. Өйткені
осы нарықтық жолмен дамыған ел-
дердің жағдайына байланысты. Ал,
осы нарықтық жолмен дамыған ел-
дердің жағдайын тілге тиек етер
болсақ оларды көркейткен тек ғы-
лымның нәтижесі. Экономикасына
тіс батпайтын айбатты АҚШ
яки Жапонияны алсақ та, тіпті
кейінгі кезде әлем жұрты танып,
мойындаған Тайвань, Сингапур, Тай-
ланд, Малайзия секілді елдердің бе-
рекелі жолға түсуі ғылымға арқа
сүйеуі, ғылыми-техникалық про-
гресті жан аямай дамытуының сал-
дары. Ендеше нарық доңғалағы сы-
қырлап қозғалар шақтан абдырай
бастаған жұрттың енді заман ағы-
мын сөзсіз түсінгені кезде мәдени-

етімізді де, әдебиетімізді де, күйі-
мізді де қалай көтереміз дегенде
тек ғылымға ғана тізгінді беру ке-
рек екен.

Бірақ, осы «ғылымымыздың өзі не
істеп жатыр» деген сұрақтың та-
ғы жолды кес-кестеуі әбден мүмкін.
Өйткені қай басылымды алмайық
бүгінгі ғылымның тынысы оның
ордасы Қазақстан Республикасы
Ғылым Академиясының жай-күйі
туралы сан қилы әңгімелер ту-
ындап жатыр. «Күн сайын алақан
жайып, қаражат сұрап жатқан ғы-
лымымыз елімізді, жерімізді көгер-
те ала ма?» дейді. Жалпы тіпті
«Академияны мүлде қайта құрып,
ғалымдарды тарқатып, онаң соң
әрбір ғалымды саусақпен санағандай
қайта қабылдау керек» деген ойлар
бар. Демек, иә, айта берсек мазала-
ған сұрақ көп, сондықтан бір сәт
ғалымдарымызға да құлақ түріп
көрелікші.

Жоғарыда айтылған және «жал-
пы ғылымымыз не тындырып жа-
тыр» деген сұрақтар төңірегінде
Қазақстан Республикасы Ғылым
Академиясы Президиумының Бас
ғалым хатшысы, экономика ғылы-
мының докторы, профессор, акаде-
мик, (Оқырмандарымыздан алдын
ала кешірім өтінеміз, өйткені осы
мақала журналға басылып шыққан-
ша арада екі үш айдың жүзі өтіп
кеткен еді. Осы уақыт аралығында
Кенжеғали Әбенұлы Қазақ эконо-
мика университетінің ректоры бо-
лып тағайындалды). Кенжеғали
Әбенұлы Сағадиевке жолығып, бір-
неше сауал қойған едік.

— Кенжеғали Әбенұлы нарыққа шындап бет бұрған шақтағы әр мекеменің ахуалы айтпаса да баршаға аян ғой деймін. Әсіресе, ғылым, мәдениет салалары үшін оңайға тимей тұрғаны сөзсіз. Сондықтан белгілі жайтты қозғап бұл қалай болды деп сөз бұйдаға салғанша, мәселенің төтесіне көшсек: осы КСРО-ның ыдырауы Академияға әсер етті ме?

— Әрине, КСРО-ның ыдырауы, бұрынғы Одақтық ғылым Академиясының таратылуы қызметімізге айтарлықтай зиян тигізбегенімен, жалпы біраз кедергілер тудырғаны рас. Ол қандай кедергілер? Мысалға, бұрын шетелге жолсапарға шығып тұрудың тұрақты көзі болатын, сондай-ақ, бұрыңғы республикалар ғылым академиясының ғалымдарымен риясыз қарым-қатынаста болу енді жоқ. Өйткені ол коммерциялық негізге көшті. Осыған орай өз республикамызда жан-жақты ғылыми инфрақұрылымды құру көп уақытты және ең бастысы қаншама қаржыны қажет етеді десеңізші. Бұл бұрыңғы қалыптасқан байланыстарды үзеді яғни жаңа қондырғылар мен жабдықтарды пайдаланудың, бірлескен аралас тәжірибелер жасаудың жолы қиылды деген сөз. Өзіңіз де айтқандай тіпті шет елдік әріптестерімізбен жүргізетін зерттеу бағдарламамызды жылдың аяғына дейін жүзеге асыра алмаймыз ба деп қауіптенемін. Мұны неге айтып отырмын. Шындығына келгенде біздің Академия әлемдік ғылыми-техникалық бірлестіктен оқшауланып қалғандай болды. Ал, ғылыми жаңалық, ғылыми тәжірибелер қашанда мүмкіндік болса алмасып отыруға тиіс.

Бірақ, бұған қарап, бұрыңғы одақтың жетегінде келген ғылымымыз енді өз бетінше түк бітірмей отыр екен деген ұғым тұмау керек. Қазақстан Ғылым Академиясының бүгінгі уақытқа дейін тындырып келгені айтуға ғана жеңіл. Ал, шын негізінде ғалымдарымыздың еңбегін бағалаған жөн.

— Демек, Академияны одақтың ыдырауы азда болса тығырыққа тірегенімен тәуелсіз бағыты дұрыс дейсіз ғой.

— Иә, солай десек те болады. Өйткені тәуелсіздікке күні кеше ғана аяқ басқан мемлекетіміздің алдында көптеген проблемалардың тұрғанын қай-қайсымызда жақсы білеміз. Бірақ біліп қою бір басқа да, сол тұйықтан жаңа жол тауып шығу басқа ғой. Демек, бұл жерде бізге сан тарам жолдардың шатаспас үшін бірін ғана таңдау керек. Оны табу оңай емес. Міне, осындайда республикамыздың болашағы үшін өмірлік маңызы бар мәселелерді шешуде Академия оқымыстылары көп күш-жігер жұмсағаны анық. Атап айтқанда Академияның қоғамдық ғылым бөлімінің институттарымен тәу-

елсіз мемлекетіміздің негізгі бағдарламасы түгелге жуық қайта қаралды. Заңгерлер мен экономистер Жоғарғы Совет пен Республика Үкіметінің 60 жуық қабылдаған заңдарын дайындауға ат салысты. Тарихшылар, әдебиетшілер және тіл мамандарының зерттеуімен қазақ және өзге де ұлттардың тарихи мұрасына тың мәліметтер қосылды.

Физика-математика ғылымдары бөлімінің оқымыстылары әлемдік ғылым үшін тың жаңалықтарды ашып берді. Бір ғана мысал, ядро құрылысын жаңа қырынан тануға мүмкіндік туды. Механика және машинатану институты өндіріс орындарында адам атқара алмайтын жұмыстарды жүргізетін түрлі робот-манипуляторларды ойлап тапты.

— Заман талабына сай Академия жүйесіне жаңалықтарды өндіріске енгізуді ұйымдастырудың ұтымды түрлері яғни ғылыми-техникалық кәсіпорындар да жұмыс істей бастаған шығар.

— Иә, ғылыми-техникалық кәсіпорындар құрылып та жатыр, ал бұрынырақ іс бастап, аяғынан қаз тұрып кеткендері жақсы нәтижелерге қол жеткізуде. Өткен жылмен салыстырғанда олардың биылғы жылы-ақ атқарған ғылыми-жұмыстары бес есе артты.

— Солардың бір-екеуін атап өтсеңіз.

— Мысалға, Топырақтану институтының жанынан ашылған ғылыми-техникалық «Дархан» кооперативін атауға болады. Бұл кооператив бірнеше жылдан бері күріш, жүгері, көкөніс, картоп, пияз, өсіруде экологиялық таза әрі дымқыл ұстағыш технологияны колхоз, совхоздардың пайдалануына ұсынып келеді. Олардың технологиясының, тиімділігі сонша әлгі колхоз, совхоздар жылма-жыл мол өнім жинап пайда тауып отыр.

Енді жаңа технологияның тиімділігін байқаған өзге шаруашылықтарда жаппай тапсырыс беріп жатыр.

Ядролық физика институтының жанынан ашылған «Спектр» шағын кәсіпорны да түрлі электронды жабдықтар шығаруда жемісті еңбек етіп келеді. Мысалға, жүгері дәнінің уланған уланбағанын айырып беретін индикатор-аспапты осы кәсіпорын қызметкерлері ойлап тапты. Ал бүгінде электроникасы мықты деп танылған Қытай, Чехословакия, Франция елдері «Спектр» шығарған жабдықтарды сатып алуға келісім беріп отыр.

Академияның өндіріс орындарымен тікелей байланыс жасауы екі жаққа да тиімді екені рас. Өткен жылы осының нәтижесінде 148 жасалым дүниеге келіп еді. Мұнан күтіп отырған пайдамыз кемінде 20 миллион сом көлемінде болмақ. Осының өзі үлкен жетістік қой, Дегенмен Академия қай саланы алмайық оның кез-келгеніне жаңа техни-

калар, аспаптар мен жасалымдар үлгісін көптеген жаңа технологияларды кешегіден де көбірек бере алары сөзсіз. Бірақ, өкінішке орай, іс жүзінде бұл бастама нақты қолға алынбай отыр. Тәуелсіз республикамыздың экономикасын көтеруге әсерін тигізер, яғни тапшы азық-түлік түрлерін молайтуда қосар үлесі шаш-етектен ғылыми жасалымдар қабылданбай, дер мезгілінде көзін таппай қалады.

— Бұл неліктен деп ойлайсыз!

— Оның екі себебі бар деп санаймын. Алғашқысы ғылыми зерттеулерді түпкілікті ұйымдастыру мен қаржыландыруда Академия тарапынан кеткен кемшіліктер, екіншісі өндіріс орындарының үйреншікті әдеті яғни ғылым мен техника жаңалықтарына қашанда үрке қараушылық. Енді осы екі себепті тарқатып көрейік. Ертеңгі күні пайдасы шаш-етектен келетін мән-маңызы зор біздің институттарымызда 93 жасалым бар. Оның көпшілігі авторлық куәлікпен, патентпен қорғалған. Бірақ бұл жұмыстардың дені былтырдың өзінде-ақ орындалуына қарамастан әлі күнге өндірістік-тәжірибелік сыннан өтпеген, яғни жабдықтардың өндірістік-тәжірибелік үлгісі жасалмаған немесе олар конструкторлық жобалау жасалым деңгейіне жеткізілмеген.

Міне, осы жерден оларды халық шаруашылығында пайдалану ісі де кешігіп жатады. Сондықтан бізге басталған істі тез арада аяғына дейін жеткізу керек. Қалай? Оларды аяғына дейін жеткізу үшін кемінде 140-150 миллион сом керек екен. Ал, Академияда ондай қаражат жоқ. Демек, біздің кемшілігіміздің сыры енді түсінікті емес пе.

Соңғы жылдары оптоэлектроника мен жоғары жиілікті техника жұмысының кеңінен қанат жаюуына байланысты дүние жүзінде галлий фосфиді мен индияға деген сұраным күшейе түсті. Оптоэлектроника мен жоғары жиілікті техниканың негізі өндірушілері Жапония, АҚШ, Германия секілді елдерде бұл материалды тұтыну жылына 100 тоннаға дейін артып отыр. Оның жартысын олар сыртқа шығарумен де айналысады. Ал, өзіңіз ойлап қараңыз, көп кристалды галлий фосфидасының 1 килограммы ғана әлемдік нарықта 20 мың доллар тұрады екен. Өйткені, мұның бәрі айналып келгенде шикізаттың тапшылығы мен құндылығына байланысты болып отыр. Әрине, оны өндіру үшін, өңдеу үшін технология қажет. Ал, біздің техникалық физика институтымыз құрамында фосфоры бар шлак түрінен галлий фосфидасын өндіретін технология ойлап тапты.

— Бұл дегеніңіз керемет қой! Әлдеқашан өндіріске енген шығар!

— Жоқ. Өйткені, тиімділігі орасан зор бұл өнімді жаппай шығару мақса-

тында әуелі техникалық физика институтында технологиялық-тәжірибе базасын құрып, шала өткізгішті материалдарын алатын технология жасау жөніндегі орталық ұйымдастыру керек еді. Міне, осы өтінішпен «Казфосфор» ассоциациясы және Ғылым Академиясы Министрлер кабинетіне кірген болатын. Бірақ, екіншіше орай, бұл мәселе әлі шешімін тапқан жоқ. Оны айтасыз, Химия ғылымы институтының жасаған өте тиімді технологиясы бойынша денсаулық сақтау ісі мен мал шаруашылығы саласына өте қажет «ПП» витаминін жаппай шығаруды ұйымдастыру керектігі жөнінде Академия өткен жылдың аяғына таман Министрлер Кабинетіне ұсыныс жасады. Егер бұл сол кезде-ақ арнасын тапқанда Қазақстан тек өз сұранымын ғана қанағаттандырып қоймай ТМД елінде аса құнды өнімді бірден-бір шығарушыға айналып, орасан пайда табар еді.

— **Сіз алдыңғы бір сөзіңізде әлі де баяғыдай өндіріс орындары ғылыми-техникалық жаңалықты қабылдауға үрке қарайды дегенсіз...**

— Дұрыс, Міне, экономиканы қайта құрамыз деп қаншама жыл болды күресіп жатырмыз. Анығын айтқанда экономиканы бүгінгі бағытқа сай реттейтін қаншама заңдар қабылданды. Бірақ біз күткендегідей еш нәтиже жоқ. Ғылыми-техникалық жаңалықтар, ғылыми тың ойлар арнасын таппай қалып жатыр, өндіріс орындары олардан бас сауғалап қашады. Егер тез арада ғылыми-техникалық прогреске ден қойып, дамыған елдердің жолынан үлгі алмасақ біздің Қазақстандағы қайта құру жоспарының жүзеге асары беймәлім. Сондықтан экономика ережелері мен нормаларын түбірінен қайта қарап, ғылыми-техникалық прогресті жеделдете түсу үшін оның қозғаушы механизмін дамытып және ең бастысы нәтижелерін өндіріске енгізу жолдарын табу керек.

Мына бір жайды да сөз арасында айтпай кетуге болмас. Әрине Қазақстан республикасы қазіргі кездері шет елдермен экономикалық және ғылыми-техникалық достастық келісіміне қол қоюда. Республикамызға шет елдік қаншама бизнесмендер келсе, сонша делегация сыртқа шығып жатыр. Бірақ неге екені белгісіз, осы болып жатқан келіссөздерге бірде-бір ғалым, негізінен біздің Академиядан ешкім қатыспайды. Сонда келіссөздерде республиканың ғылыми-техникалық мүддесін кім білдіреді, түсініксіз. Мұндай жағдай Академияның әлемдік ғылыми-техникалық байланысын, өзіндік ғылыми-техникалық ойларын жүзеге асыру жолдарын тарылта түсетіні сөзсіз.

— **Бұл жағдайды алдағы уақытта үкімет басшылары ескерсе екен дейсіз ғой. Енді, Кенжеғали Әбенұлы, Акаде-**

мия басшылығы мен Президиумның қызметіндегі басты, көкейтесті, толғындыратын мәселе не дер едіңіз.

— Бүгінгі таңдағы жанды жегідей жейтін басты тауқымет — ол ғылыми мекемелерді қаржылай қамтамасыз ету дер едім. Осы мәселені шешу үшін баспаған жеріміз, шықпаған тауымыз қалмады. Қажетті барлық іс қағаздарын дайындап, Министрлер Кабинетіне, Жоғарғы Советке, Қаржы Министрлігіне т. б. есіктерге бас сұқтық, бірақ нәтиже шықпады. Өткен жылғы Академияның бар қаржысы айлық ақыға ғана жетті. Үстіміздегі жылғы ахуал мүлде нашар. Күн санап баға өсуде, ал ғалымдар жалақысы сол күйінде қалуда. Жаңа құрал-жабдықтар, техникалық аппараттар сатып алу арманға айналды. Мұның бәрі, айналып келгенде Академияны жіпсіз байлап, тығырыққа тіреп отыр. Өзге кәсіпорын, өндіріс орындарында жалақы дегеніңіз күн санап өсіп жатыр. Алатын айлықтары отбасын асырауға жетпегендіктен Академияны тастап ғалымдарымыз өзге жұмыс іздейтін халге жетті. Мысалға, өткен жылы ғана Академияның ғылыми мекемелері қызметкерлерінің саны 664 адамға қысқарды. Ойлап қараңыз, олардың ішінде 40 ғылым докторы бар. Өзге жұмыстарға кетіп жатқандардың көбі тәжірибелі, дарынды ғалымдар, талантты жастар.

Оның үстіне сонау 1987 жылдан бері біздің Академия қызметкерлерінің санын қысқарту да жүріп келеді. Алғашқы жылдары бұл қысқарту «саны бар да, сапасы жоқтардан» арылу мақсатымен жүргізілген еді. Әрине, ғылымға көк тыйын қосары жоқ адамдардан дер кезінде арылғанымыз жөн. Мен бұған толық қосыламын. Бірақ енді байқасақ көп ұзамай Академия бастаған ісін аяқтайтын ғалымдардың бәрінен айырылып қалатын түрі бар. Кетіп жатқандардың көбі, сөздің тоқетерін айтқанда, ақшаның аздығынан ғой.

— **Осы тұста бір сұрақтың тілге оралып тұрғаны. Қазақстан ҒА-ның ғылыми потенциалын өзге республикалар академиялары потенциалымен салыстыра қарар болсақ, қай деңгейден көре аламыз!**

— Бұл жағынан өзімізді мақтан тұтуға әбден болады. Қазақстан Ғылым Академиясының потенциалы өзге республика академиялары потенциалымен салыстырғанда көптеген параметрлерімен асып та түседі. Бірақ, қызметкерлерге айлық ақы төлеу жағынан Академиямыз бәрінің ең соңында екенін жасыра алмаймын. Әрине, республикамыздың экономикасы өте ауыр, сын көтермес жағдайда екенін түсінеміз. Дегенмен, өзге республикаларда да проблема аз емес қой. Оның үстіне біздің басшыларымыз ТМД елдерімен салыстырғанда Қазақстан эконо-

микасы біршама тәуір деп айтқан еді. Біз бұған да, әрине, сенеміз, тек осы біршама тәуір жағдай ғалымдардың тұрмысын жақсартуға себептігін тигізер емес. Ұзақ жылдар бойы қалыптасқан, шыңдалған кадрларды бір-ақ жылда жоғалту деген сұмдық емес пе. Талантты жандарды бір жылда жоғалтып, сосын оның орнын он жыл бойына толтыра алмай зиян шегеріміз мүмкін ғой.

— **Сонда Академия бұл тығырықтан шығу қандай жолдарды ұсына алады? Нендей шараларды қолға алған жөн.**

— Мен айтар едім, Қазақстанда қазір көптеген инновациялық қорлар, фирмалар, коммерциялық банктер құрылды. Олардың барлығында дерлік миллиондаған, ал кейбіреулерінде тіпті миллиарттаған айналым бар. Бірақ бұлардың бірде, біреуі ғылымға, жаңа техника мен технологияға ешқандай ақша аудармайды. Ал, негізінде осы ұйымдардың жарғыларын қарар болсақ олар қаржылай көмек көрсетуге міндетті деп тайға таңба басқандай жазылған.

Екінші жағдай, республикамыздың табиғи бай қазыналарымен жұмыс істейтін кәсіпорындар бар ғой. Олар табиғи байлықты шет елге де шығара алады. Бірақ түскен валютаны ойдағыдай жаратып отыр деуге ауыз бармайды. Міне, осындай кәсіпорындардың тапқан пайдасын үнемі қадағалап отырып, оларды қаржыларын ғылым мен жаңа технологияны дамытуға, өндіріс орындарын технологиямен жарықтандыруға бағыттаса нұр үстіне нұр емес пе.

Ал, Академияның тікелей өзіне келсек, ол жоғарыдағы проблемаларды шешуде тың жол табу үшін күн санап іздену үстінде. Егеменді республикамызда болып жатқан сан-алуан, күрделі өзгерістерге байланысты өмірден өз орнын табу қамын іздестіруде. Бұл айтылған құрғақ сөз емес, өйткені осы ойымызды айғақтайтын Академияда қабылданған шешімдер де, басқару жүйесі мен ғылыми ізденістерді жаңаша қалыптастыратын шаралар да аз емес.

Біздің соңғы кездегі алаңдаушылығымыздың тағы бір басты себебі — жетіспеушілік, академия басына төнген тапшылық. Ғылым барысы, ғалымдар тұрмысы ауырлай бастады. Біздің академиямыз ең бір қиын кезеңде, кешегі сұрапыл соғыс жылдарында құралып, ал енді бүгінде бәріміз жек көрген, теріс жол деп ұққан социализм дәуірінде ер жетіп, өзіне тән атағы мен дәрежесіне ие болған еді. Енді қазір осындай ғылым ордасы ұзақ жылдар бойы өзінің жиған-тергенінің көбінен айрылып қалу қаупінде тұр. Міне, осыны көп болып ескерсек екен деймін.

Әңгімелескен, А. ЕСКЕНДІРОВ

тында әуелі техникалық физика институтында технологиялық-тәжірибе базасын құрып, шала өткізгішті материалдарын алатын технология жасау жөніндегі орталық ұйымдастыру керек еді. Міне, осы өтінішпен «Казфосфор» ассоциациясы және Ғылым Академиясы Министрлер кабинетіне кірген болатын. Бірақ, екіншіше орай, бұл мәселе әлі шешімін тапқан жоқ. Оны айтасыз, Химия ғылымы институтының жасаған өте тиімді технологиясы бойынша денсаулық сақтау ісі мен мал шаруашылығы саласына өте қажет «ПП» витаминін жаппай шығаруды ұйымдастыру керектігі жөнінде Академия өткен жылдың аяғына таман Министрлер Кабинетіне ұсыныс жасады. Егер бұл сол кезде-ақ арнасын тапқанда Қазақстан тек өз сұранымын ғана қанағаттандырып қоймай ТМД елінде аса құнды өнімді бірден-бір шығарушыға айналып, орасан пайда табар еді.

— Сіз алдыңғы бір сөзіңізде әлі де баяғыдай өндіріс орындары ғылыми-техникалық жаңалықты қабылдауға үрке қарайды дегенсіз...

— Дұрыс, Міне, экономиканы қайта құрамыз деп қаншама жыл болды күресіп жатырмыз. Анығын айтқанда экономиканы бүгінгі бағытқа сай реттейтін қаншама заңдар қабылданды. Бірақ біз күткендегідей еш нәтиже жоқ. Ғылыми-техникалық жаңалықтар, ғылыми тың ойлар арнасын таппай қалып жатыр, өндіріс орындары олардан бас сауғалап қашады. Егер тез арада ғылыми-техникалық прогреске ден қойып, дамыған елдердің жолынан үлгі алмасақ біздің Қазақстандағы қайта құру жоспарының жүзеге асары беймәлім. Сондықтан экономика ережелері мен нормаларын түбірінен қайта қарап, ғылыми-техникалық прогресті жеделдете түсу үшін оның қозғаушы механизмін дамытып және ең бастысы нәтижелерін өндіріске енгізу жолдарын табу керек.

Мына бір жайды да сөз арасында айтпай кетуге болмас. Әрине Қазақстан республикасы қазіргі кездері шет елдермен экономикалық және ғылыми-техникалық достастық келісіміне қол қоюда. Республикамызға шет елдік қаншама бизнесмендер келсе, сонша делегация сыртқа шығып жатыр. Бірақ неге екені белгісіз, осы болып жатқан келіссөздерге бірде-бір ғалым, негізінен біздің Академиядан ешкім қатыспайды. Сонда келіссөздерде республиканың ғылыми-техникалық мүддесін кім білдіреді, түсініксіз. Мұндай жағдай Академияның әлемдік ғылыми-техникалық байланысын, өзіндік ғылыми-техникалық ойларын жүзеге асыру жолдарын тарылта түсетіні сөзсіз.

— Бұл жағдайды алдағы уақытта үкімет басшылары ескерсе екен дейсіз ғой. Енді, Кенжеғали Әбенұлы, Акаде-

мия басшылығы мен Президиумның қызметіндегі басты, көкейтесті, толғындыратын мәселе не дер едіңіз.

— Бүгінгі таңдағы жанды жегідей жейтін басты тауқымет — ол ғылыми мекемелерді қаржылай қамтамасыз ету дер едім. Осы мәселені шешу үшін баспаған жеріміз, шықпаған тауымыз қалмады. Қажетті барлық іс қағаздарын дайындап, Министрлер Кабинетіне, Жоғарғы Советке, Қаржы Министрлігіне т. б. есіктерге бас сұқтық, бірақ нәтиже шықпады. Өткен жылғы Академияның бар қаржысы айлық ақыға ғана жетті. Үстіміздегі жылғы ахуал мүлде нашар. Күн санап баға өсуде, ал ғалымдар жалақысы сол күйінде қалуда. Жаңа құрал-жабдықтар, техникалық аппараттар сатып алу арманға айналды. Мұның бәрі, айналып келгенде Академияны жіпсіз байлап, тығырыққа тіреп отыр. Өзге кәсіпорын, өндіріс орындарында жалақы дегеніңіз күн санап өсіп жатыр. Алатын айлықтары отбасын асырауға жетпегендіктен Академияны тастап ғалымдарымыз өзге жұмыс іздейтін халге жетті. Мысалға, өткен жылы ғана Академияның ғылыми мекемелері қызметкерлерінің саны 664 адамға қысқарды. Ойлап қараңыз, олардың ішінде 40 ғылым докторы бар. Өзге жұмыстарға кетіп жатқандардың көбі тәжірибелі, дарынды ғалымдар, талантты жастар.

Оның үстіне сонау 1987 жылдан бері біздің Академия қызметкерлерінің санын қысқарту да жүріп келеді. Алғашқы жылдары бұл қысқарту «саны бар да, сапасы жоқтардан» арылу мақсатымен жүргізілген еді. Әрине, ғылымға көк тыйын қосары жоқ адамдардан дер кезінде арылғанымыз жөн. Мен бұған толық қосыламын. Бірақ енді байқасақ көп ұзамай Академия бастаған ісін аяқтайтын ғалымдардың бәрінен айырылып қалатын түрі бар. Кетіп жатқандардың көбі, сөздің тоқетерін айтқанда, ақшаның аздығынан ғой.

— Осы тұста бір сұрақтың тілге оралып тұрғаны. Қазақстан ҒА-ның ғылыми потенциалын өзге республикалар академиялары потенциалымен салыстыра қарар болсақ, қай деңгейден көре аламыз?

— Бұл жағынан өзімізді мақтан тұтуға әбден болады. Қазақстан Ғылым Академиясының потенциалы өзге республика академиялары потенциалымен салыстырғанда көптеген параметрлерімен асып та түседі. Бірақ, қызметкерлерге айлық ақы төлеу жағынан Академиямыз бәрінің ең соңында екенін жасыра алмаймын. Әрине, республикамыздың экономикасы өте ауыр, сын көтермес жағдайда екенін түсінеміз. Дегенмен, өзге республикаларда да проблема аз емес қой. Оның үстіне біздің басшыларымыз ТМД елдерімен салыстырғанда Қазақстан эконо-

микасы біршама тәуір деп айтқан еді. Біз бұған да, әрине, сенеміз, тек осы біршама тәуір жағдай ғалымдардың тұрмысын жақсартуға себептігін тигізер емес. Ұзақ жылдар бойы қалыптасқан, шыңдалған кадрларды бір-ақ жылда жоғалту деген сұмдық емес пе. Талантты жандарды бір жылда жоғалтып, сосын оның орнын он жыл бойына толтыра алмай зиян шегеріміз мүмкін ғой.

— Сонда Академия бұл тығырықтан шығу қандай жолдарды ұсына алады? Нендей шараларды қолға алған жөн.

— Мен айтар едім, Қазақстанда қазір көптеген инновациялық қорлар, фирмалар, коммерциялық банктер құрылды. Олардың барлығында дерлік миллиондаған, ал кейбіреулерінде тіпті миллиарттаған айналым бар. Бірақ бұлардың бірде, біреуі ғылымға, жаңа техника мен технологияға ешқандай ақша аудармайды. Ал, негізінде осы ұйымдардың жарғыларын қарар болсақ олар қаржылай көмек көрсетуге міндетті деп тайға таңба басқандай жазылған.

Екінші жағдай, республикамыздың табиғи бай қазыналарымен жұмыс істейтін кәсіпорындар бар ғой. Олар табиғи байлықты шет елге де шығара алады. Бірақ түскен валютаны ойдағыдай жаратып отыр деуге ауыз бармайды. Міне, осындай кәсіпорындардың тапқан пайдасын үнемі қадағалап отырып, оларды қаржыларын ғылым мен жаңа технологияны дамытуға, өндіріс орындарын технологиямен жарықтандыруға бағыттаса нұр үстіне нұр емес пе.

Ал, Академияның тікелей өзіне келсек, ол жоғарыдағы проблемаларды шешуде тың жол табу үшін күн санап іздену үстінде. Егеменді республикамызда болып жатқан сан-алуан, күрделі өзгерістерге байланысты өмірден өз орнын табу қамын іздестіруде. Бұл айтылған құрғақ сөз емес, өйткені осы ойымызды айғақтайтын Академияда қабылданған шешімдер де, басқару жүйесі мен ғылыми ізденістерді жаңаша қалыптастыратын шаралар да аз емес.

Біздің соңғы кездегі алаңдаушылығымыздың тағы бір басты себебі — жетіспеушілік, академия басына төнген тапшылық. Ғылым барысы, ғалымдар тұрмысы ауырлай бастады. Біздің академиямыз ең бір қиын кезеңде, кешегі сұрапыл соғыс жылдарында құралып, ал енді бүгінде бәріміз жек көрген, теріс жол деп ұққан социализм дәуірінде ер жетіп, өзіне тән атағы мен дәрежесіне ие болған еді. Енді қазір осындай ғылым ордасы ұзақ жылдар бойы өзінің жиған-тергенінің көбінен айрылып қалу қаупінде тұр. Міне, осыны көп болып ескерсек екен деймін.

Әңгімелескен, А. ЕСКЕНДІРОВ